

PUÔ YA SETSWANA

(Std. II & III)

Barulaganyi ké

P. I. TLHABI

le

J. S. NTHATHE

PUÔ YA SETSWANA

(Std. II & III)

Barulaganyi ké

P. I. TLHABI

le

J. S. NTHATHE

JOHANNESBURG
1953

Bantu Studies Sept.

C. 242/58

Kêtêllôpele

È re ka barutabana mo dikolong tsa Batswana ba tshwere tau ka mangana, ka ntata ya gó tlhòkòfala ga dikwalò tse di ka lehang gò tlhotlhomisa kitsò ya può ya bana ka bophara, fá re lekile gò rulaganyetsa bukana e gò dirisiwa mo Diemeng II le III.

Ka jalo, rè solofêla ha bothata ba gò ruta può ya rona bo ka dirwa botlhofo ka tirisò ya lokwalònyana ló.

Barutisi ba botlhe ba bana ba Batswana ba tlaa fitlhêla ha ka nnete dithutò tsa lokwalò lo di kgòtsòfatsa keletso ya bôna ya bogologolo ya gó ka bôna tirò é é tshwanang le ye.

Rè tlaa amogêla dikeletso le dikgakollò tsa gó ka tlhabo-losa dithutò tse di mo lokwalong lo ka boitumêlò.

Bakwadi P. I. T. le J. S. N.

Dikêta-Pele

Dikwalô tsa Setswana tse di ka diriswang mo dikolong di tlhokôfala thata. Selô sé, se utlwiswa botlhoko thata gonne tumô le bogolo ba puô di supywa ke dikwalô tsa yôna; le morôro ha morutabana a eletsa go dira tirô ya nnete, dikwalô di tshwanetse di nnê teng.

Ha motho a setse a itse go buisa ka toballô gó fitlhêlwa ha lokwalô lo le go êna fêla jaaka diamaleng; ké ka moo bana ba Batswana ba tlaa agang ba lôpa sé sé ka buisiwang, bogolo-bogolo sé eleng sa puô ya bôna.

Ké tshwannô gore ka ntlha ya seo, ré lekê go ba namolêla gò re ba sé re: „Le re fa dijô tsa mmele etswe tsa moya le pelo di se teng”.

Morêna Tlhabi le Mohumagadi Johanna Nthathê ba thusitse. Lokwalônyana lô ba lo rulagantsê ka maikaellô a gó ruta barutwana ba Seêma III sebopegô sa puô ya bôna ya Setswana e e ntlê.

Bakwadi ké barutabana ba nnete tôta ka ba lemoga mokgwa wa go ruta bana kwa ntlê ga go thatafatsa dithutô. Lemogang ka moo ba tlhofaleditseng bana ga mmôgô le barutisi ba bôna lokwalônyana lô ka teng.

Ké keletso ya barulaganyi gore dithutô tsa bukana é di dirwê ka puisanô le bana mme moragô barutwana ba di arabêlê mo dibukaneng tsa boarabêlô. Ka mokgwa oo jalo, dithutô di ka utlwisiwa ké bana.

Barulaganyi é sa le baša ba ba mafolofolo. É ké bukana ya bôna ya ntlha é gó solofêlwang ha botlhe ba tlaa è thabêla. Rê tshêpa ha ba tlaa tswêlla pele ka gò ntsifatsa Dikwalô tsa Setswana.

A ba amogeleng masegô a boitshokô mo tirong ya bôna.

H. J. VAN ZYL.

PIETERSBURG.

25/2/53.

KGAOLÔ YA 1

1. Kwala Bontsi bá mafoko á:—

Selêpê. motho. kgomo. tshipi. lesaka.
ngwana. namane. bogôbê. mooka. motshe.

2. Kwala Bonamagadi bá mafoko á:—

monna. mosimane. lesogana. ntatê. malomê.

3. Dira mebolêlô ka mafoko á á latêlang:—

motshe. namane. lesaka. mooka. selêpê.

4. Buisa mafoko á: buá, busa, bula, pula, puô.

Jaanong tlatsa methala é:—

- (a) Mosidi ó ..... lebatl.
- (b) Tlaa kwano, ké ..... le wêna.
- (c) Heela! ké na le ..... le wêna.
- (d) Maabane go nelê ..... ye e tona.
- (e) ..... dikgomo tseele di ise di ye kgakala.

5. Ithutê Diane tsé:—

- (a) Bontsi bo bolaya nôga.
- (b) Tselakgôpô gà é latse nageng.
- (c) Mollô ó fisa baori bá ôna.
- (d) Boferefere gà sé papadi.
- (e) Ka tlhagolêla mookana, ya re ó gola wa ntlhaba.

KGAOLÔ YA 2

1. Lapa le lennyane le bidiwa **lapana**:—

- (a) Tshimo e nnyane é bidiwa .....
- (b) Tshipi e nnyane é bidiwa .....
- (c) Setlhare se sennyane sé bidiwa .....
- (d) Naledi e nnyane é bidiwa .....
- (e) Kgogo e nnyane é bidiwa .....

2. Tlatsa metlhala e ka:— **kwa gongwe mo.**

- (a) Ba ile ka ..... gabo Molefe.
- (b) Ké ba tlhokile ka ..... lapeng.
- (c) Mmê ó tsene ka ..... ntlung.
- (d) Nôga é nna ka ..... mosimeng.
- (e) Gó na le ditau ka ..... sekgweng sele.

3. Tlatsa mebolêlô e ka mafoko á á tshwanetseng:—

- (a) Borrê ba ..... noka e tletse.
- (b) Ngwanyana ó ..... metsi mo nkgong.
- (c) Moremi ó itse gò ..... dikgomo tsa mmopa.
- (d) Kè utlwile pôô ya etsho e ..... kwa thabeng.
- (e) Koko ó ..... magogô a mantlê.
- (f) Fala pítsa, ó fê dikolobê .....

4. Dira mebolêlô ka mafoko á:—

    bua.   natha.   noka.   thaba.   nkgô.

5. Ithutê Dianê tse:—

- (a) Sedibana-se-pele ga sé ikanngwe.
- (b) Di-sêla mmapa ga di ratane.
- (c) Setoto sé bitsa manong.
- (d) Ntsi e ôkwa ké boladu.
- (e) Ngwana yo ó sa lleng, ó swêla tharing.

KGAOLÔ YA 3

1. Kwala Bonnyane ba mafoko á á latêlang:—

tau.	tshipi.	kgomo.	motho.	selêpê.
lesaka.	setlhare.	bogôbê.	namane.	ngwana.

2. Kwala ditlhaka tse ditona fa go tshwanetseng:—

- (a) morêna kgama é ne é le kgosi ya bamangwato.
- (b) motse ó mogolo wa gagwê é ne é le serowe.
- (c) bamangwato ba agile mo lefatsheng la bechuanaland.
- (d) monna' kgosi kgama ké tshekedi.
- (e) ngwana' ga kgama ké serêtsê.

3. Dirisa mafoko á Setswana boemong ba á á sekameng:—

- (a) Mmapulê ó tlhatswa **dikôtlêlê**.
- (b) **Roko** ya Mmule é rokilwe pila thata.
- (c) Tawê ó tlhatswa **êmêrê** ya mafsi.
- (d) **Bá** gabo Tirwê bá **pannê** dikgomo di le somê.
- (e) Ntatê ó tlaa ntogêla **plane** gore ké yê.

4. Feleletsa mebolêlô é ka mafoko á á tshwanetseng:—

- (a) Mosadi wa rrangwane kè mmita .....
- (b) Mogolwakê wa mosetsana kè mmita .....
- (c) Ngwana wa etsho yo mmôtlana kè mmita .....
- (d) Ngwana wa rakgadi kè mmita .....
- (e) Malomê há á mpitsa, à re .....

5. Feleletsa Dianê tsê:—

- (a) Mollô ó fisa .....
- (b) Kà tlhagolêla mookana .....
- (c) Tselakgôpô gà e .....
- (d) ..... gà sé, papadi.
- (e) ..... , teng ga yôna gwa baba.

KGAOLÔ YA 4

1. Dira metlhala ka mafoko á:—

tshêla.	koko.	bopa.	bêêla.
tshela.	koko.	bôpa.	bela.

2. Bogôbê ba mabêlê bo bo bodila ké ting:—

- (a) Ba mmopo bo bo bodila ké .....
- (b) Bo bo apeilweng ka lebese ké .....
- (c) Bo bo apeilweng ka tlhoa ké .....
- (d) Bo bo apeilweng ka maowane ké .....

3. Kwala ditlhaka tse ditona fa go tshwanetseng:—

Kgosi ya ntlha ya bakwena botlhe ba lefatshe la bechuanaland é ne é le mogale. ngwana wa gagwê é ne é le malope. bana bá malope é ne é le mohurutshe le kwene le ngwato le ngwaketse. motse wa mogale ó ne ó le kwa mabjanamatshwana.

4. Kwala Matshwaôpuô "Punctuation Marks" á á lebaneng:—

- (a) À ó bua le nna
- (b) Mo rêyê á tlê kwano
- (c) Bitsa Selekê Lesôlê Molefê le Mmalefu
- (d) Nyaa gà ké ye le wêna
- (e) Tsela é é ya kae é

5. Ithutê Dianê tsé:—

- (a) Kgori é bôna lee, lerapô gà é le bone.
- (b) Setlhare gà sé palangwe ka dikala.
- (c) Bothale ba phala bo tswa phalaneng.
- (d) Tlhapi solofêla leraga, metsi á phselê ó á bôna.
- (e) É re ó gopola tshukudu ó ikanyê setlhare.

KGAOLÔ YA 5

1. Buisa temana e ka kélôtlhókô:—

Ha di lemoga gore gà gó kitla gó baana le kutlwanô gareng gá tsôna, tsa bitsa Lenong gore le tlê gò athola gore tôta ngwana yo montle ké wa gà mang.

Jalo gêê, gá bônwa tlou le tlowana, tau le tawana, nônyane le lemphorwana, nôga le nôgana.

Malebana le sé ó sè buisitseng mo temaneng e e fa godimo, araba dipotsô tsé:—

- (a) Ké eng tse di neng di ganetsanya?
- (b) Kganetsanyó e kgolo é ne é le ya eng?
- (c) Di akantsê gò khutlisa kgang ka mokgwa ofe?
- (d) Ke ka ntlha ya eng ha di biditse Lenong?
- (e) Phôlôgôlô e e di fetang mo go tse di badilweng fa godimo fa ke efe?

2. Araba dipotsô tsé:—

- (a) Ngwana wa kgomo ké .....
- (b) „ „ nku ké .....
- (c) „ „ kgogo ké .....
- (d) „ „ nta ké .....
- (e) „ „ phuduhudu ké .....

3. (a) Kwala maina á le MATLHANO á diôka k.g.r. di-phôlôgôlô tse ditona.

- (b) Kwala maina á le MATLHANO á dibata k.g.r. diphólôgólô tse di nang le maroô.
- (c) Kwala maina á le MATLHANO á diphologotswana.
- (d) Kwala maina á le MATLHANO á dinôga.

4. Araba dipotsô tse di latêlang tse ka Tumêllanô, "Affirmative".

- (a) À ò á lwala?
- (b) À bommê ba tsamaile?
- (c) À ò ba bone ha ba feta?
- (d) À monna yole ò á tsênwa ná?
- (e) À le á gatsêla nê?

5. Ithutê Mahumôpolêlô á:—

- (a) Ké lwala la tlala.
- (b) Ké naga e tshêtlha.
- (c) Ké modimonjong.
- (d) Ké phokobjê.
- (e) Ké mabinagotsholwa.

KGAOLÔ YA 6

1. (a) Motho yo ó rêrang ké .....
- (b) „ „ „ utswang ké .....
- (c) „ „ „ rutang ké .....
- (d) „ „ „ rêrang ké .....
- (e) „ „ „ busang ké .....
- (f) „ „ „ sà boneng ké .....
- (g) „ „ „ sà utlweng ké .....
- (h) „ „ „ sà buweng ké .....
- (i) „ „ „ humileng ké .....
- (j) „ „ „ tlhôngang ké .....

2. Kwala Bonnyane “Diminutives” ba mafoko á:—

kgomo.	molamu.	tshipi.	logong.	tsêbê.
kôta.	tlhôngô.	leitlhô.	dikgôlê.	bogôbê.

3. Kwala mebolêlô é mo mokgweng wa Bodirêlwa, “Passive Voice”. Sekaô ké sé:—

Mpsa eja nama. — Nama é jewa ké mpsa.

- (a) Mosimane ó rêma dikgong.
- (b) Moseki ó ama Pulê mo tlhogong.
- (c) Bana ba tshêga sefoku sa mosadi.
- (d) Mmê ó fêêla lapa la etsho.
- (e) Morutisi ó bitsa barutwana ka tshipi.

4. Tlatsa maina á dikgwedi tsa ngwaga tse di tlogetsweng:—

January	= Firikgong.	July	= Phukwe.
February	=	August	= Phatwê.
March	= Mopitlwe.	September	= .....
April	= Moranang.	October	= .....
May	=	November	= Ngwanatsêêlê.
June	=	December	= .....

5. Feleletsa Dianê tsé:—

- (a) Ngwana yo ó sa ....., ...
- (b) Ké tlhagoletse mookana, ...
- (c) ....., motho ó kgônwa ké sa gagwê.
- (d) Dibana-sè-pele .....
- (e) ..... lerapô gà e le bone.

KGAOLÔ YA 7

1. Kwala Malebaganyi k.g.r. "Antonyms" á mafoko á:—
molemô. mosô. pele. tshêga. tlotla.
loso. mmaba. bongôla. bopelonomi. motshegare.
2. Mafoko á, a na le ditlhalosô di le pedi. Dira mebolêlô é le mebedi ka lefoko lengwe le lengwe gò supa nnete é:—
Sekaô:— (a) **Bôna** bana bale.
(b) Ba ba ileng **bôna** ba lefilwe.
thapô. kae. thaba. segôlê. tlhaga.
3. Kwala dipolêlô tse mo Sebakeng sé sé Fedileng, k.g.r. "Perfect Tense":—
Sekaô:— **Ké jelê** bogôbê.
(a) Ba rôba logong lwa motshê.
(b) Mollô wa mmangwane oa tuka.
(c) Rê sila mabêlê á bogôbê ba mofagô.
(d) Pula é na thata.
(e) Dikgomo tsa malomê dia fula.
4. Kwala mebolêlô é gapê mme ó dirisê maina á Setswana boemong ba á Seeng:—
(a) Rrê ó etetse rkgadi kwa Lichtenburg.
(b) Motse wa Pretoria ke yo ó mogolo thata.
(c) Bafokeng ba agile kwa Rustenburg.

- (d) Potchefstroom é ne é le mošatê pele.
- (e) À ó rata gò ya le nna kwa Pietersburg.
- (f) Gó epša gouta kwa Klerksdorp.
- (g) Tikologong ya Zeerust, gó agile Bafurutshe.
- (h) Mmangwane ó ile dingakeng kwa Warmbaths.
- (i) Ba ba yang Ottosdal ba duêla thata.
- (j) Rremogolo ó fudugetse kwa Lydenburg.

5. Feleletsa Dianê tse:—

- (a) Montsamaisa-bosigo, ...
- (b) Se-tshwarwa ké mpsa-pedi .....
- (c) Phokobjê gó ja .....
- (d) Tlhapi solofêla serêtsê .....
- (e) Nôga gà é ke é .....

KGAOLÔ YA 8

1. Kwala Bonamagadi ba mafoko á:—

ntsho.	tshweu.	khunou.	tshêtlha.
kwebu.	tshumu.	nala.	phatswa.
thamaga.	tilodi.	ngolo.	tšhampa.
thokwa.	tlhaba.	phitswa.	phifadu.

2. Kwala mebolêlô é mo mokgweng wa Kganetso:—

- (a) Monna ó na le dikgomo.
- (b) Selêpê sa Molwantwa sé bogale.
- (c) Tirô é tlaa nna bokete.
- (d) Mosimane ó ne á le botlhale.
- (e) Ô boleletswe ké tsala ya gago dikgang tseo.

3. Kwala ka Setswana sé sé tlhapileng.

- (a) Ngwana ó robetse mo **mpetong**.
- (b) **Torogolla dikôtlêlê** tseo pele ó tsamaya.
- (c) Motsei ó ja **papa** ka **mmêlêkê**.
- (d) **Sepidi** sa ga **oupa** sé thubegile.
- (e) Basetsana ba thota metsi ka **dikane**.

4. (a) Dira mmolêlô ka lefoko lengwe le lengwe la á á latêlang:—

kwalla. ikwalla. tshêgatshêga. tshegisa. nyefola.

- (b) (i) Monna yo ó nyetseng kgaitsadiakê kè mmitsa
 ..... .
- (ii) Ha á lebile rrê ó mmitsa ..... .
- (iii) Kgaitsadiakê ha á lebile kgaitsadia monna yo
 á re ..... .
- (iv) Monna yo ha á tla kwa etsho, à re ó ya kwa
 ..... ba gagwê.
- (v) Kgaitsadiakê ha á ya ga gabo monna yo à re
 ké kwa ..... jwa gagwê.

5. Ithutê Dianê tse ka kêtótlhókô:—

- (a) Gà le ke le feta kgomo la tlhaba motho.
- (b) À ò ruta tshwene mapalamô.
- (c) À ò tshasa phala letsoku, e le khibidu galê.
- (d) É é máfši gà é itsale.
- (e) É re gò gopola tshukudu ó namêlê setlhare.

KGAOLÔ YA 9

1. Tlatsa mafoko á á tlogetsweng mo dipolelong tsé:—

- (a) Diaparô ..... gagwê di tletse leswê.
- (b) Bokgôpô ba gagwê ..... re galefisitse thata.
- (c) Selemô ..... nakô ya gò lema.
- (d) Mabifi ..... gagwê ..... tlhokofatsa.
- (e) Malome ..... rata setlogolo ..... gagwê.
- (f) Maokana ..... rêngwa gò dira legora.
- (g) Mphê-mphê ..... lapisa, motho ó kgônwa ké
..... gagwê.

2. Sekaô ké sé:—

Kgogo é sêla mabêlê.

Mabêlê á sêlwa ké kgogo.

Dira jalo ka mebolêlô é é latêlang é:—

- (a) Ketlhoilwe ó bolaya nôga.
- (b) Dikgomo di nwa metsi.
- (c) Modiegi ó losa boMantsha.
- (d) Ngaka é upa mabêlê.
- (e) Pitse é raga mopalami.

3. (i) Kwala mo Sebakeng sé sé Fetileng k.g.r. "Past Tense".
Sekaó:— Ba êpa mosima. — Ba ne ba êpa mosima.

- (a) Kè bopa dinkgô le mmê.
- (b) À ò rata go lema ka diêselê?
- (c) Rè kwala tlhatlhobô ka Ngwanatsêelê.

(d) Dinku di nwa metsi kwa nokeng.

(e) Bana ba gagwê ba lesomê.

(ii) Dira mebolêlô ka mafoko á á latêlang gò supa ha ò à tlhaloganya:—

moriri. boboya. moêtsê. ditedu. dintshi.

4. Ha bogôbê bo fagegile sentlê rè à re, bo loile:—

(a) Há kgomo é bopame thata rè à re, ké .....

(b) Há mosadi á le mosweu thata rè à re ké .....

(c) Há mosimane á fenyá ba bangwe rè à re ké .....

(d) Há ngwana á le boi thata rè à re ké .....

(e) Motho yo ó motelle thata rè à re ké .....

5. Ithutê Dianê tsé:—

(a) Ba betsana ka nôga é utlwa.

(b) Di-sa-itsaneng dia wêlana.

(c) Setopo rè supa nakedi, magogwe rè mmega á sule.

(d) Bomphše gà ba ke ba tlhakanêla kutla.

(e) Ó sé tshêgê yo ó weleng, mareledi á sa le pele.

KGAOLÔ YA 10

1. Buisa ka kélôtlhókô:—

Bogologolo jwa ga Bila, gó kile gà bo gó le mosadi mongwe wa **sekwala**. Ò ne á itsege kgakala ka ntlha ya bontle jwa gagwê.

Ka galê ó ne á iteba mo seiponeng; mme à sè botse gore bokwala jwa gagwê bo jang. Pelo ya gagwe é **nne é é tshweu** ha sè mmolèlla gore ke êna yo montlê.

Ha á sena go belêga ngwana wa mosetsana seipone sà mmolèlla gore yo montlê ké morwadiê. **Mosadi à swaba thata, à betwa ké pelo**, mme à dira gore **bophelô ba ngwana bo fedisiwê**.

(a) Tlhalosa mafoko le mahumôpolêlô otlhe á á sekameng ka mafoko á gago.

2. Bopa Madiri-bana k.g.r. "Derivatives" jaaka ó kaêlwa.

Sekaô:— Bôna — bonisa. bônêla. ipôna.
bitsa. fitlha. botsa. roga.
êpa.

3. Kwala mebolêlô e gapê mme ó siamisê mafoko á á mo masakaneng:—

(a) Kgomotsô ké mosetsana yo (ntlê).

(b) Kajeno ké podi é kgolo, ngôgôla é ne é le (podi).

(c) Ngaka é tlaa (na) pula ka ditlhare tsa yôna.

- (d) Rakgadi ó nkopile gore ké mo (kwala) lekwalô.
- (e) Ké rata gò ya masimong gò (lema) ntatê gore á tlê á fetse ka pelê.

4. Kwala metlhala é ka mokgwa wa Kganetso:—

- (a) Mosidi ó apeile bogôbê.
- (b) Bommê ba tsile maabane.
- (c) Kè tlaa tla maitsiboa.
- (d) Basimane ba ne ba utswitse mae.
- (e) Ba ntlogetse ké le nosi.

5. Feleletsa Dianê tsé:—

- (a) Mmetla-kgola ya borwa ó é .....
- (b) Le re gò bôna dii-ja maaparankwê .....
- (c) Kôrwê gà ké je .....
- (d) Tsela kgôpô gà .....
- (e) Ó sé tshêgê yo ó weleng .....

KGAOLÔ YA 11

1. Dikarolô tsa Maselô k.g.r. "Classes of Nouns" ké tse.
Di ithutê ka kélôtlhókô.

Dithhôngô.				Dikaô.			
Bongwe		—	Bontsi.	Bongwe		—	Bontsi.
1.	mo	:	ba.	motho	:	batho.	
2.	mo	:	me.	mosima	:	mesima.	
3.	mo	:	ma.	mosu	:	masu.	
4.	se	:	di.	selêpê	:	dilêpê.	
5.	lo	:	di.	logong	:	dikgong.	
6.	bo	:	ma.	bogosi	:	magosi.	
7.	le	:	ma.	lerapô	:	marapô.	
8.	...	:	di.	nku	:	dinku.	
9.	...	:	bo.	mmê	:	bommê.	
10.	go	:	ma.	go lema	:	malemô.	

2. Aba mafoko á kafa dikarolong tsa ôna, ó be ó á kwalê mo bontsing:—

Sekaô:—	kgôlê:	Karolô 9.	dikgôlê.
lesaka.	mooka.	bogôbê.	setlhare. mmê.
boupe.	monna.	lesedi.	lorakô. lesôlê.

3. Kwala mafoko á Setswana boemong ba á á sekameng:—

- (a) Kè **sokodisiwa** ké gó **pana** dikgomo ké le nosi.
(b) Kè **freifa** lefatshe ka **Ilapinyana**.

- (c) Nnôô, monna! gà ó itse gò tereba.
- (d) Sôô, Molefe! ò môra kgomo eo.
- (e) Gà ké sekere thata gonne mmele ó sa le swaka.

4. Fetolêlang metlhala ê kafa Sebakeng sé sé Tlang, "Future Tense":—

- (a) Kôbê ó lema tshimô ya gabô.
- (b) Pula é na bosigo monongwaga.
- (c) Maru á thibile; gó lefifi.
- (d) Mmê ó tlhagola tshimo ka letsema.
- (e) Bana ba tlhodiya ka mo sekolong.

5. Ithute Mahumôpolêlô á ka tlhoafalô:—

- (a) Melamu ya photi e mebedi.
- (b) Gò tlhôma diphuka maotong.
- (c) Ntwa gà sé tlala tlhaola malata, ké marumô maja le magosana.
- (d) Gò êta gà sé gò dika.
- (e) Gò ja gà sé gò lêma dinaka.

KGAOLÔ YA 12

1. Tlatsa ka:— e, ê, o, ô, le u.

- (a) Koba mok.....k..... yo ó fetsa mab.....l..... .
- (b) Kok..... ó l.....ga legog..... ka m.....tlhatlha.
- (c) Tsh.....la metsi mo pits.....ng eo.
- (d) Re ne re tsh.....la n.....ka é tl.....ts..... .
- (e) Kè ya gò b.....na fa ba neng ba lema teng.
- (f) Kana ké b.....a le w.....na.
- (g) Kè b.....tsa gore á ba setse ba b.....ile?
- (h) Modise ó b.....isa b.....ka.

2. Kwala metlhala ye ka Bontsi:—

- (a) Phiri é tshwara nku.
- (b) Phokobjê ké phôlôgôlô é é botlhale.
- (c) Tlhapi é bôna mothei wa yôna.
- (d) Motho yo ké morutisi.
- (e) Tsamaya, ó yê go tsaya selêpê le mogoma.

3. Monna yo ó lemanng ké **molemi**:—

- (a) Mosadi yo ó rokanng ké .....
- (b) Ngwanyana yo ó ôpêlanng ké ..... gongwe .....
- (c) Motho yo ó botlhale ké ..... gongwe .....
- (d) Motho yo ó botswa ké ..... gongwe .....
- (e) Motho yo ó sà fôlanng mo bokong ké .....
- (f) Motho yo ó sà kgoneng go bua ké .....
- (g) Motho yo ó thibetseng ditsêbê ké .....

4. Kwala mafoko á otlhe á ó tladitseng ka ôna fa godimo, ka Bontsi:—

Sekaô:— molemi = balemi.

5. Ithutê Dianê tsé:—

- (a) La pitsong gà le elwe tsôkôlô.
- (b) Marekhu gà á ke á busediwa maokaneng.
- (c) Se-ya-mosatê gà sé boe.
- (d) Nangkgokgotha lesêlô, seupe ké gò kgomaretse.
- (e) Lefoko la kgosi le agêlwa mosakô.

KGAOLÔ YA 13

1. Dira mebolêlô ka mafoko á gó supa ha ó á tlhloganya sêntlê:—

busa.	pusô.	mmusô.	mmusi.	musi.
supa.	tshupô.	sesupô.	mosupi.	supang.

2. Fetola dipolêlwana tse gore nngwe le nngwe e kaê Sebaka sé sé Tlang, sé sé Fetileng, le sé sé Fedileng:—

- Kè šaba bogôbê ka nama.
- Ba lema tshimo ya rrê.
- Rè rêka dikgomo kwa Thekisong.
- Pula é na thata.
- Mabêlê á á tlhoga.

3. Kwala mo mokgweng wa Bodirwa k.g.r. "Active Voice" —

- Tlatla é logwa ké mmê.
- Logong lo rêngwa ké rrê mo sekgweng.
- Podi ye é ngôlwana é gangwa ké nkgonne.
- Thari é sugwa ké rrêmogolo kwa modutung.
- Bana ba rutwa ké morutisi dipalô.

4. Fetola dipolêlô tse gore di kaê Bontsi:—

Sekaô: Pitse ya me é à tlhotsa. — Dipitse tsa rona dia tlhotsa.

- Nku ya me é à lwala.
- Kè tlaa go duêla ka kgomo.

- (c) Mosimane o ile kwa morakeng.
- (d) Rrê ó tlile go rêka mogoma.
- (e) Monna wa lekgotla o sekisa legodu.

5. Feleletsa Dianê tsé:—

- (a) Ntsi é ôkwa .....
- (b) Setoto sé .....
- (c) ..... ba itsiwe ka merêô.
- (d) Bana ba kgwale ba .....
- (e) ....., teng gá yôna gó á baba.

KGAOLÔ YA 14

1. Motho yo ó lóang ké **moloi**, tirô ya gagwê ké **boloi**.

- (a) Motho yo ó alafang bolwetse ké ....., tirô ya 'gwê ké .....
- (b) Motho yo ó utswang ké ....., tirô eo ké .....
- (c) Motho yo ó busang ké ....., tirô ya 'gwê ké .....
- (d) Motho yo ó akang ké ....., sé á sè buang ké .....
- (e) Motho yo ó rutang ké ....., sé á sè rutang ké .....

2. (a) Dikgwedi tsa Setswana ké tsé. Di ithutê.

(i) Firikgong gongwe Morula.	(vii) Phukwe.
(ii) Tlhakolê.	(viii) Phatwê.
(iii) Mopitlwe.	(ix) Lwetse.
(iv) Moranang.	(x) Diphalanê.
(v) Motsheganong.	(xi) Ngwanatsêêlê.
(vi) Seêtêbosigo.	(xii) Sedimontholê.

(b) Ithutê kgaoganyô ya Ditlha "Seasons" tsa ngwaga ka dikgwedi.

(i) Ngwanatsêêlê Sedimontholê Firikgong Tlhakolê	}	Selemô — setlha sa ntlha.
(ii) Mopitlwe Moranang Motshêganong	}	Letlhafula — setlha sa bo-bedi.

	Seêtêbosigo	}	Mariga — setlha sa boraro.
(iii)	Phukwe		
	Phatwê		
	Lwetse	}	Dikgakologô — setlha sa bônê.
(iv)	Diphalane		

(c) Bolêla gore dinaledi tse di bonala ka ditlha dife:—

(i) Kopadilallô.	(iii) Selemêla.
(ii) Sefapanô.	(iv) Dikolobê.

3. Bagologolo ba ne ba tlabana ka **marumô**:—

- Basimane ba thêa dinonyane ká .....
- Bommê ba kgopa malapa ká .....
- Ba ritêla mmu ká .....
- Bogologolo mafši á ne á themisetswa mo .....
- Mabêlê á ne á bolokêlwa mo .....
- Maratswana á á melang mo dintlheng tsa menwana ká .....
- Moriri yo ó melang mo molaleng wa pitse ká .....
- Nama ye é lêpêllang kafa seledung sa kgomo ká .....
- Nama ye é melang mo tlhogong ya kgogo ká .....
- Meritshana ye é melang mo dinameng tsa matlhô ká .....

4. Thalosa Mahumôpolêlô á ka boripana:—

- Gà á na tsêbê.
- Ké 'nao le tseleng.

- (c) Ka pelo ye tshweu.
- (d) Gò tghanola dirêthê.
- (e) Gò bua diphirimisi.
- (f) Gò letsa phapha.
- (g) Gò pata pôô ka letshwagolê.
- (h) Gò thaba kgôbê ka mmutlwa.
- (i) Gò thuba kobô segôlê.
- (j) Gò di tthaolêla di bekerwe.

5. Ithutê Dianê tsé:—

- (a) Metlhatlha ya dikgosi é na yotlhe.
- (b) Gà gó tume di-marota.
- (c) Lemao le le ntlhapedi le thaba kobô le moroki.
- (d) Mogakabe mo-fenya thethe, nong ya rrê ò jeleng.
- (e) Sethatha sé isiwa masoganeng.

KGAOLŌ YA 15

1. Buisa ka k  l  tlh  k  :—

Bog  logolo, matlapa   sale metsi, g  kile g  bo go le motse mongwe   bidiwa g  twe k  Mmakaipaya.

  ne   agilwe gaufe le dithaba tsa Letlhare. Motse yoo,   biditswe jalo ka gore baagi ba  na ba ne ba ikagetse mongwe le mongwe fa   ratang.

Mo g   na g  ne g  phela mosadi mongwe wa moloi.   ne   feditse set shaba   bile   ntse   ip ka ka boloi jwa gagw , le batho ba ne ba mo tshaba thata.

Araba dipots  tse ka botlal .

- (a) Motse wa Mmakaipaya   ne   le teng leng?
- (b)   bileditsweng Mmakaipaya?
- (c)   ne   agilwe gaufe le fa kae?
- (d) K  eng s  s  neng s  tshabiwa mo motseng  ?
- (e) Kwala Lehum pol l  le lengwe le le rayang, “matlapa   sale metsi.”

2. “Matlapa   sale metsi” k  go re: “Bogologolo.”

Jaanong tlhalosa Mahum pol l   :—

- (a)   inaya naga.
- (b) Ka pong ya leitlh .
- (c)   sale difoaneng.
- (d) G  falola ka tshoba la mogodi.
- (e) G  g ga metsi ka mos l .

3. (a) Kwala Malebaganyi á mafoko á:—
 aga. tshesane. mogolo. khutshwane. phatsimang.
- (b) Dira metlhala ka mafoko á matlhano á potsô ya 3 (a) á á fa godimo.
4. (a) Dira Ngôtlafatsô ya mafoko á á latêlang:—
 mogopo. phiri. tshwene. makokoma. meômô.
- (b) Mafoko á á latêlang a, á ka diriswa gò kaya ditlhalosô di le pedi. À dirisê jalo.
 Sekaô ké sé:
- (a) Dikgomo dija tlhaga ye é tala.
- (b) Pulê ké yole, ó tlhaga tirong.
 nama. tlhôla. tsênwa. tshela. tima.
5. Feleletsa Dianê tsé:—
- (a) Phokobjê gó ja .....
- (b) Nonyane ye é mephuthô mogolo .....
- (c) ....., ó gopolê kamosô le tsene marung.
- (d) ..... rè bone ka mebala.
- (e) Ba pitse ké bo bo mo mpeng; bo bo mo .....

KGAOLÔ YA 16

1. Bopa Maselô k.g.r. "Nouns" ka mafoko á:—

Sekaô: aga = kagô.

dira.	fena.	bolêla.	leka.	itse.
ruta.	lema.	bôna.	fetsa.	bua.

2. Dira metlhala ka mafoko á á latêlang:—

motlhátlhá.	molemô.	thápô.	segôlê.
motlhàtlhà.	molemô.	thàpô.	segôlê.

3. Fetolêla dipolêlô tse mo Bontsing:—

- (a) Kè tlaa rêka kuane ka podi.
- (b) Ò tlaa fetsa gò tlatsa nkgô leng?
- (c) Ó ile gò tlhagola tshimo ya gabo.

4. Mahumô-polêlô á matlhano ké á:—

- (i) Gò laolwa ké leleme.
- (ii) Gò loma tsêbê.
- (iii) Kobô di-khutshwane.
- (iv) Gò nyêma mmôkô.
- (v) Gò tlhoka tsêbê.

Jaanong tlatsa ká ôna mo mebolelong é:—

- (a) Erile ha ké utlwa ngaka é re botlhoko ba nnakê bó fetetse kwa tlhagong ká .....
- (b) Ò ne á sa itse gore morutisi ó mmiletsang, ké fa ké .....
- (c) Nna gà ké tsalane le motho yo .....

- (d) Bagolo ba ngwana yo ba re ó ba paletse gonne ó .....
- (e) Rona rè batho ba ba ....., gà rè kake ra kgôna gó rêka dijanaga tsé.

5. (a) Tlhôpa Madire k.g.r. "Verbs" mo dianeng tsé:—

- (i) Lo sé bônê majê gò katogana, bosigo á atamê-lana.
- (ii) Maokaneng gò tsênêlwa gongwe.
- (iii) Mma-podi gà á ipone sé sé mo tlhogong.
- (iv) Mafoko gà á timanwe, gó timanwa dijô.
- (v) Magodu á itlhôpêla, á itôbatobeletsa.
- (vi) Ò itlhatlaganyetsa magala tlhogong.
- (vii) Ò mpatlisitse gopônyana la phiri.
- (viii) Phatla-phatla ó á iphatlalletsa.
- (ix) Tselakgôpô gà é latse nageng.
- (x) À lo mpôna phiri-wa-pôtlana lwa mpataganêla.

(b) Ithutê Dianê tse di fa godimo tsé.

KGAOLÔ YA 17

1. Kwala Bontsi ba mafoko á:—

ngwaga.	letshoô.	letsatsi.	felô.	letsêlê.
lekoto.	lesama.	lesaka.	lore.	leinô.
letsae.	mmele.	tshimo.	loso.	ngwetsi.

2. Feleletsa metlhala é:—

Sekaô: **Motlhape wa dinku.**

- (a) ..... la tsiê.
- (b) ..... wa dinotshe.
- (c) ..... sa ditshêpê.
- (d) ..... la dikgama.
- (e) ..... wa dikgomo.

3. Sekaô ké sé:—

Kwa bontsing ba ditlhare tsa Moretlwa, ké kwa Le-retlweng.

(a)	Kwa bontsing ba ditlhare tsa Masu,	ké kwa .....
(b)	” ” ” ” ” Matsha,	” ” .....
(c)	” ” ” ” ” Maoka,	” ” .....
(d)	” ” ” ” ” Morula,	” ” .....
(e)	” ” ” ” ” Mahwidiri,	” ” .....
(f)	” ” ” ” ” Metlhware,	” ” .....
(g)	” ” ” ” ” Mekgalô,	” ” .....
(h)	” ” ” ” ” Mengôgô,	” ” .....
(i)	” ” ” ” ” Merutlhare,	” ” .....
(j)	” ” ” ” ” Meku,	” ” .....

4. Kwala Matshwaô-puô á á tshwanetseng:—

- (a) Bitsa Molefê Ralesu le Modimokwane.
- (b) Joo nna ké swêlang nê.
- (c) Heela à ò ya le nna.
- (d) Gà ó utlwe ba be ba setse ba re ké nna.
- (e) Tsela ye é ya kae é.

5. Feleletsa Dianê tsé:—

- (a) Botlhale ba phala .....
- (b) ..... gà di tsenwe.
- (c) Ea re ngaka é reteletswe .....
- (d) ..... gó timanwa dijô.
- (e) Maokaneng .....

KGAOLÔ YA 18

1. Kwala Bontsi-ntsi ba mafoko á:—

	Sekaô: nku	—	dinku	—	manku.
(a)	kgomo	—	dikgomo	—	..... .
(b)	podu	—	dipodi	—	..... .
(c)	tau	—	ditau	—	..... .
(d)	kgama	—	dikgama	—	..... .
(e)	mpsa	—	dimpsa	—	..... .
(f)	phokobjê	—	diphokobjê	—	..... .
(g)	pela	—	dipela	—	..... .
(h)	kgogo	—	dikgogo	—	..... .
(i)	kolobê	—	dikolobê	—	..... .
(j)	pitse	—	dipitse	—	..... .

2. (a) Kwala Matshwana-tlhalosong k.g.r. "Synonyms" á mafoko á:—

nkalafê. dinao. dikwenisô. maleo. bojang.

(b) Dira mebolêlô ka mafoko á potsô 2 (a).

3. (a) Bopa Maselô ka mafoko á á latêlang:—

simolla. pelompe. êlatlhôkô. thusa. tswêlla-pele.

(b) Kwala Bonnyane k.g.r. "Diminutives" ba:—

ntlo.	molomo.	molapô.	mokgalô.	bogôbê.
tau.	nggô.	kobô.	nku.	kgomo.

4. Tlhalosa gore lengwe le lengwe la Mahumô-polêlô áá latêlang le rayang:—

- (a) Segô sa metsi.
- (b) Tadi é amusa.
- (c) Gô ja di sa weleng.
- (d) Gô ja nala.
- (e) Gô tswa kwa Lôwê.
- (f) Gô usa pelo.
- (g) Gô di êma-êma.
- (h) Gô tsenya lefêtlhô.
- (i) Gô betwa ké pelo.

5. Ithutê Dianê tsé:—

- (a) Khumô le lehuma di lala mmôgô.
- (b) Motho gà á ké á tingwa é sé mollô.
- (c) Goo rra-motho gó thêbê-phatswa.
- (d) Itaya tshipi é sale khibidu.
- (e) Khudu ya mariga é itsiwe ké mmei.

KGAOLÔ YA 19

1. Madiri á mantsi á Setswana á kgônwa gò fetolwa gò dirwa
Maselô á mefutafuta; jaaka: 'rêka' é nna:

moreki. serêkô. thêkô. borekêlô.

Dira jalo ka Madiri á á latêlang:

bôfa. bôka. ôpêla. bega. sêka.

2. Motho ha á filwe leina jaaka la "Naga" gò á tle gó twe ké
"Nagê".

Dira jalo ká:—

Thipa. Morula. Mmapula. Mosima. Nôga.

Pula. Modisa. Mabusa. Kwena. Tau.

Êlatlhôkô gore 'a' wa fetoga á nne 'ê', 'e'.

3. Kwala Bontsi ba mafoko á:—

Molefê. mmamanthane. phokobjê. rramošê.

ntšhe. malomê. tshipo. mmê.

4. Dira metlhala ka mafoko á:—

megagaru. makgakga. pelotelle. siame. bonôlô.

5. Ithutê Dianê tsé:—

(a) Ba-ya tlhatsweng ba laana kgalê.

(b) 'Sepa la bosigo gà le na mong.

(c) Bosigo gà bo rune nta.

(d) Letlhaku le lefša le tia ka le letala.

(e) È ka nôna ntswa-teng, è ka sè phalê ntšatlhaga.

KGAOLÔ YA 20

1. Buisa temana ye é latêlang ka kêtôtlhókô mme ó arabê dipotsô tse di kwa tlase gá yôna.

“He, Batho! À ngwana yo wa ntlhòlla, à kampô ó nkutlwa kung ya eng?”

À é ka re é le ngwana ké mo tsetse à nkunêla matswele, à ba à nkgotolêla matlhô?

Mogologolo, mo-sa-itsing gò bua gá á ake ha á re: “Kà tlhagolêla mookana, ya re ó gola wa ntlhaba.”

- (a) Ngwana yo ó ne á galefisa motsadi wa gagwê ka gò dira eng?
- (b) Gò utlwa motho kung, ké gò reng?
- (c) Tlhalosa lefoko le le reng: “nkgotolêla”.
- (d) Gó seanê sengwe mo temaneng ena. Sé tlhòpê mme ó be ó sé tlhalosê.
- (e) Kwala seanê sé sengwe sé sé buang ka ga ngwana.
2. Kwala metlhala é mo Sebakeng sé sé Fedileng k.g.r. “Perfect Tense”:—
- (a) Bakwena ba fudugêla kwa dithabeng.
- (b) Pelayatau ó lwala thata.
- (c) Ké ba bontsha matlo á Sekgowa.
- (d) Ó tshaba ka diaparô tsa batho.
- (e) BoMmamae ba kwala tlhatlhobô ya bôna.

KGAOLÔ YA 21

1. Bopa Madiri-bana á á 7 ka Lediri lengwe le lengwe.

Sekaô: bofa: bofêla, — bofisa, — bôfana, — bofaka,
bofologa, — bofêga, — ipôfa.

Madiri ké á:—

rêma. phutha. mena. ruta. epa.

2. Tlatsa metlhala é ka mafoko á á tshwanetseng:

- (a) Ha pitsa é bela, kè fêtlhêla ka ....., mme kè loise ka .....
- (b) Mme ó ritêla mmu ka .....
- (c) Batswana ba ne ba bolokêla mabêlê mo .....
- (d) Kwa baswi ba bolokwang teng ké kwa .....
- (e) Bogologolo mafši á ne á themisetswa ka mo .....

3. Fetolêla maina á Bonna go á Bonamagadi:—

- (a) **Rramule ké rrangwane.**
- (b) **Radise ké malome.**
- (c) **Rrakau ké rraago Moseki.**
- (d) **Pulê ó fenya Dirê.**
- (e) **Mpiletse Mac.**

4. Kwala ditlhaka tse kgolo fa gó tshwanetseng:—

- (a) mmamodise le tsala ya gagwê ba etetse malomê nkwe kwa molepolole.

- (b) à dirê ó kile á bona motse wa tshwane.
- (c) leina la ntate ké rranku, la mmê lônê ké mosempila.
- (d) mohumagadi dikeledi wa lwala, ebile gó biditswe ngaka lerothodi.
- (e) seipati ó ntse tlhakole le mopitlwe kwa gauteng.

5. Ithutê Dianê tse ka tlhoafalô:—

- (a) Lefoko la maabanyane gà le tlhabe kgomo.
- (b) Mmetla-kgola ya borwa ó betla á lebisitse wabô.
- (c) Nama ya magapelediwa é thuba pitsa.
- (d) Pitsa ye é letlêrê gà é fage gabedi.
- (e) Ngwana wa dikgomo, ithutê molodi wa dikgomo, ó gopolê motlhang malata a sepela.

KGAOLÔ YA 22

1. Dira metlhalanyana gò supa tshwanologô ya mafoko á á latêlang á:—

bua.	bôna.	êpa.	tshela.	na.
bua.	bôna.	êpa.	tshela.	na.

2. Pholo ké é ntsho, kgomo ya namagadi é **tshwana**.

(a)	Pholo ké é khunou,	kgomo ya namagadi é	.....	.
(b)	„ „ „ tshweu,	„ „	„ „	.....
(c)	„ „ „ nala,	„ „	„ „	.....
(d)	„ „ „ tilodi,	„ „	„ „	.....
(e)	„ „ „ tlhaba,	„ „	„ „	.....
(f)	„ „ „ tshumu,	„ „	„ „	.....

3. Matshwaô-puô k.g.r. “Punctuation Marks” ké á:—

(a) Phegêlwana	,
(b) Sekhutlô	.
(c) Potsô	?
(d) Kgakgamatsô	!
(e) Kgôrwana	:
(f) Phegêlô	;
(g) Masakana	“ ..... ”

Êlatlhôkô ka moo á diriswang ka teng:—

- (a) Bitsa Malebo, Serê mô, Tilo le Leru.
 (b) À nka tsêna mo tlung?

- (c) Ao! le tlhoma jang nê?
- (d) Morêna Jesu à re: "Lesang banyana ba tlêng gó nna."
- (e) Rè tlaa ba êmêla; legalê gó ntse, á re yê.

4. Kwala temana ye sefša mme ó tsenye matshwaô puô otlhe fa gó tshwanetseng:—

Monnamogolo á nwêla gapê mme jaanong à tlhaga á tshotsê sa gouta sé sé lakasêlang jaaka seipone mo letsatsing á re À ké sé

Yole à re Aowii le seo gà sé sôna Sa me sé fêla sé etse rure Ka la boraro à tlhaga à tshotsê sa tshipi

Há monnamogolo á sé bôna à tlola ka boitumêlô jo bogolo à re sa me ké seo ké sôna tôta

5. Bopa Dianê di le pedi ká lengwe le lengwe la mafoko á:—
pitsa. bosigo. nong. kobô. lefoko.

KAOLÔ YA 23

1. Maselô mangwe mo Setswaneng á kgônwa gò dirwa Bontsi ba Kakaretso; jaaka:—

podì — dipodì — mabodì.

Dira jalo ká mafoko á:—

tau. nkwê. kgomo. nku. pholo.

2. Ha motho á le montsho thata rè á tle rè re: “Ó montsho jaaka sebilô kgôtsa pilô.”

Tlatsa metlhala ye:

- (a) Ó nônnê jaaka .....
- (b) Ó hibitse jaaka .....
- (c) Ó motelle jaaka .....
- (d) Ó mosesane jaaka .....
- (e) Ó bogale jaaka .....

3. Kwala dipotsô tse di tshwanêlang dikarabô tse di latêlang:—

- (a) Agee, mma!
- (b) Rè teng, gà gó molato.
- (c) Ó teng, ó tlaa nne á sillêga.
- (d) Rè à mo tswisa, é mo neile molemô wa madi.
- (e) Agee mma! bá tlaa dumêla.

4. Rwesa mafoko á á tlhôkang Mekgêlê k.g.r. “Diacritics”.

Letsatsi la raya phefo ya Borwa la re: “Ké foo gee, kè mo apotse kobo. Ò à reng jaanong?”

Phefo ya re: “Ò mphentse, kè à ineela. Yo ó thata ké wena.”

5. Feleletsa Dianê tsé:—

- (a) ..... gà le tlhabe kgomo.
- (b) Matlhaku .....
- (c) ..... ka le letala.
- (d) Khudu ya mariga .....
- (e) ..... le dibêlêbêšane.

KGAOLÔ YA 24

1. Bopa Madiri-bana ka mafoko á:—

Sekaô:	loga.	logêla.	logêga.	logaka.
ala.	rêka.	dira.	lema.	aga.

2. Fetolêla dipolêlô tse mo mokgweng wa Kganetso:—

- (a) Monna ó na le dikgomo tse dintsi.
- (b) Selêpê sa ga Mokhine sé bogale thata.
- (c) Tirô ya gó lema é bokete.
- (d) Kè boleletswe ké rré 'dikgang tse.
- (e) Pula ya Borwa é na ka dithunthung.

3. Buisa temana ye ka kêtôtlhókô mme moragô ó é kwalê sefša ka mokwalô wa kajeno:—

Liatla ki tse peli, tse ki li neiloëñ,
Sa molema li tshiamo, kafa li bilitsoëñ;
Menoana e metlhano, lesome bobeliñ,
Ka eona kia tshoara, tsotlhe mosebetsiñ,
Yaanong ki sa tshameka, ka tsona bonyaneñ,
Ki tlaa lira ka tsona, ki li eo' golileñ.

4. Mo Mahumô-polelong á á kwadilweng ka fa tlase, tlhôpa á MATLHANO ó á tlhalosê ka botlalô:—

- (a) Gò apesa nkwê.
- (b) Gò robatsa ka kobô é é lesoba.
- (c) Gò phakêla ka makuku á banna.

- (d) Gò gapa motho pelo.
- (e) Medimo e 'nkô di metsi.
- (f) Lefifi la sè-ntsêêlê ngwana.
- (g) Gò fša pelo.

5. Dira Dianê ká mafoko otlhe á á latêlang á:—

pelo.	leitlhô.	molomo.	mpa.	monwana.
tadi.	khumô.	tsêbê.	tadi.	tshukudu.

KGAOLÔ YA 25

1. Buisa ka kélôtlhókô temana é é latêlang mme ó arabê dipotsô tse di kwa tlase gá yôna:—

Setšhaba sé sé bidiwang Digoja é ne é le batho ba ba fitlhetsweng ké Barolong le Batlhaping ba sà le mmôgô.

Digôja di ne di bile di tlhakanye le Masarwa ntlheng ya Botlhabatsatsi mme ba tlhakana nabô.

Digôja ké Bataung, ké Batsatsing. Ba ne ba bina tau; ké yôna serêto sa bônê.

- (a) Leina le lengwe la Bataung ké mang?
- (b) Bataung ba fitlhetswe ké bomang?
- (c) Ba ne ba ana eng?
- (d) Bataung ba ne ba tlhakanye le morafe ofe?
- (e) Serêto sa Bahurutshe ké sefe?

2. Matlhalosi á matlhano ké á:—

maitsiboa. fano. moragô. mosô. gapê.

- (a) Bolêla gore Letlhalosi lengwe le lengwe ké la mofuta ofe?
- (b) Dirisa Letlhalosi lengwe le lengwe la á á fa godimo mo mmolelong.

3. Mafokonyana á á latêlang, á ka dirisiwa mo mebolelong gò kaya ditlhalosô di le pedi. Dirisa lengwe le lengwe gò supa nnete é:—

Sekaô:—

(a) Bana ba re ba tshwerwe ké tlala.

(b) Re ne re tswa nokeng.

Mafokonyana ké á: sa. se. ga. na. fa.

4. Kwala temana é mo Sebakeng sa Jaanong:—

“À ó mo utlwile gore ó rileng? Kana ó ne á bua le wêna. Kè gakgametse ha ó itirile yo ó sà mo utlweng. Ò ne ó tshwanetse wa bo ó mo emetse ka dinao, ó buile le êna, le bile le utlwane.”

5. Dira seanê ka lefoko lengwe le lengwe la á á latêlang á:—

kgomo. kgomaretse. tshwene. letsatsi. bana.

khudu. thola. kôrwê. tlhapi. lenaga.

KGAOLÔ YA 26

1. Kgaoganya mebolêlô é ka Dithabê k.g.r. "Analyse".
Sekaô: Basimane ba êpa mosima.

Sedire.	Lediri.	Sedirêlwa.
Basimane	bá êpa	mosima.

- (a) Mmê ó apaya bogôbê.
 (b) Rê leboga morêna.
 (c) Modimo ó tlhodile lefatshe.
 (d) Le dikologêlang setlhare sé?
 (e) Buka é kwadilwe ké mang?
2. (i) Kwala mebolêlô é ka Setswana sé sé thapileng.
 (a) Selêpê sé sé **setômpô**.
 (b) **Ompi** ó nkwaletse **borifi**.
 (c) Bá anêga masêla mo **fenseng** ya **terata**.
- (ii) Fetolêla mebolêlô ye mo Puong ye é Potologang k.g.r. "Indirect Speech".
 (a) Mmamiki à re: "Re ne re le mmogo **le** Bakwena."
 (b) Morêna Jesu à re: "Lesang banyana ba tlang gó nna."
 (c) Molotlhanye à re: "Ké ikabile ditsêbê, lo yê lo râyê morêna lo re gà ké utlwe."

3. Kwala Ngôtlafatsô ya mafoko á:—

nare.	phiri.	tshwene.	legong.	mabêlê.
nku.	sekgwa.	sengwe.	tau.	sebata.

4. Dira mebolêlô ka mafoko á á latêlang:—

ja. tla. re. ya. tswa.

5. Ithutê Dianê tse di fa tlase tsé:—

- (a) Lesilo le anêgêlwa ka bosilo.
- (b) Setopo rê supa nakedi, magogwe rê mmege a sule.
- (c) Sekhukhuni sé bônwa ké sebatladi.
- (d) Motlhôka sa gagwê ké moka-o-suleng.
- (e) Mmangwana ó tshwara thipa kafa bogaleng.

KGAOLÔ YA 27

1. Tlhôpa Maselô á le 10 mo kgaolong ya ntlha ya buka é le é buisang ya Setswana, mme ó kwalê bontsi ba lefoko lengwe le lengwe le ó le tlhopileng ó be ó bolêlê gore le mo karolong efe ya Maselô.
2. Kwala ka mokgwa wa Tatolô:—
  - (a) Kè á utlwa.
  - (b) Ó tlaa bua nkgapelê.
  - (c) Tlaya kwano.
  - (d) Rê setse ré lemile.
  - (e) Thutlwa ké phôlôgôlô ye é boi.
3. Kwala mebolêlô ye gore é kayê Bontsi:—

(i) Motse ó á gola.	(vi) Logong lo á tuka.
(ii) Lefatshe lea kgaba.	(vii) Rrakgadi ó lema naê.
(iii) Selo se á timêla.	(viii) Ngwetsi ó ga metsi.
(iv) Bosigo bo á sa.	(ix) Mooka ó pôpôta.
(v) Kgomo é á fula.	(x) Ô mang wêna.
4. Tlatsang ka mafoko á á tshwanetseng:—
  - (a) Motho gá á tshogile wa re: “ ..... ”
  - (b) Motho gá á gakgametse wa re: “ ..... ”
  - (c) Ha ó nyatsa selô wa re: “ ..... ”
  - (d) Ha ó gana selô wa re: “ ..... ”

- (e) Ha ó fša wa re: “ ..... .”
(f) Ha ó gatsêla wa re: “ ..... .”
(g) Ha ó dumêla wa re: “ ..... .”

5. Bopa Dianê ká mafoko á:—

montsamaisabosigo.   ngwana.
phatla-phatla.   pôô.
mookana.

KGAOLÔ YA 28

1. Tlatsang diphatlha tsé di mo mebolelong ye é latêlang ka Matlama k.g.r. "Prepositions" á á tshwanetseng:—
  - (a) Jona ó lema ..... mogoma.
  - (b) Mmutla ó gametse ..... mosimeng.
  - (c) Mmê ó ile ..... tshimong ya gagwê.
  - (d) Dipodi di fula ..... nokeng.
  - (e) Kè itisitse ..... molekane wa me.
  - (f) Mosimane ó thubile lebelô ..... pitse.

2. (i) Kwala Metlhala é ka fa tlase gapê mme ó thalê mothalô tlase gà lefoko lengwe le lengwe le é leng Leselô.
  - (a) Moshe ó ne á disa dinku.
  - (b) Gauteng ké motse yo ó mogolo.
  - (c) Tšhutšhumakgala ó setse á fetetse Tlhabane.
  - (d) Kgomo ya boPule é robegile lenaka.
  - (e) Sefakô sé nelê malatsi á le mararo.

- (ii) Kwala Bonamagadi ba mafoko á:—

morwa. lekau. mkgônyana. molangwa. ntatê.

3. Kwala metlhala é ka Bontsi:—
  - (a) Mosimane ó thusa mmaagwê.
  - (b) Kè na le tshimo é le nngwe.
  - (c) Tlaya kwano, ó tlê ó nthusê.
  - (d) Gó na le sekolo mo motseng.
  - (e) Phiri é tshwara nku.

4. Siamisa metlhala é:—

Sekaô ké sé: Mosadi wa moloi ó ne á bôka êna.
Mosadi wa moloi ó ne á ipôka.

- (a) Nôga é ne ya bolaya yôna.
- (b) Mosetsana ó batlile gò fisa êna ká metsi.
- (c) Kgomo ya etsho é ne ya beta yôna ka kgôlê.
- (d) Pitsô ó omosa êna fa isong.
- (e) Ò ka re nka bôna nna ké setse ké nyala.

5. Ithutê Dianê tsé:—

- (a) Mogatsa moeng ké mpa.
- (b) Moeng wa mariga ó adimiwa mpa.
- (c) Mpa gà é tsholwe ké lesilo.
- (d) Magwêra gó tthalêfa maitêwa.
- (e) Molaya kgosi wa bo á é itaêla.

KGAOLÔ YA 29

1. Ya re ha gó thwe: “Mosimane ó **gama** kgomo.” rè fetole rè re: “Kgomo é **gangwa** ké mosimane.”

Dira jalo ka metlhala é:

- (a) Mosetsana ó fêêla lapa.
- (b) Basadi bá tthagola masimo.
- (c) Ngwetsi ó setla ting.
- (d) Mmê ó bitsa Molefê.
- (e) Heêla, kè á gó batla.

2. Rè à tle rè re: Ó ne á tletse madi á ntse á re: “hubee”.

Feleletsa metlhala é:

- (a) Mpulê ó tlhatswitse mosese ó mosweu, ó ntse ó re: “.....”
- (b) Kajeno go mariga, bojang bo swabile, naga é re: “.....”
- (c) Tshimo ya etsho é medile sentlê, é ntse é re: “.....”
- (d) Botlhe ba ne ba apere botsho, gó ntse gó re: “.....”
- (e) Lekgotla la didimala, la re: “.....”

3. Tsenya Matshwaô-puô fa gó tshwanetseng:—

- (a) Rure ó tsile gò bolawa ké nna
- (b) Kè ya gò bôna fa ba neng ba lema teng
- (c) À rure ò nkitse sentlê
- (d) Bá ile ba fitlha Maile Tlhabane le Kgatleng
- (e) Joo nôga é kana kang

4. Tlhalosa Mahumô-polêlô á á sekameng:—

- (a) Mkgwa wa gago gà ké ó beye sebete.
- (b) Felô mono gó setse gó ntsene mesifeng.
- (c) Sefela sé sé ntsamaya le ditshika.
- (d) Molodi wa sôna ó tswa ka ditsêbê.
- (e) Kè tlaa gó betsa gonne gà ó na tsêbê.

5. Ithutê Dianê tse ka tlhoafalô:

- (a) Moleta ngwedi ké moleta lefifi.
- (b) Mogatsa mmolaya nare ó batla seantlò é sale galê.
- (c) Leitlhô le le nosi le tshabêlwa ké dilabê.
- (d) Lemme gà le bolae, gó bolaya lefifi.
- (e) Matlhô á motho gà sé á mpsa.

KGAOLÔ YA 30

1. Buisa ka kélôtlhòkò:—

“Kè ne ka betwa ké pelo, ha ké fitlhêla bà thubile phutshe; mme dilô tsotlhe mo ntlung di eme ka dinao.

Ka tsenya serôba, ba falla jaaka molôra; ba inaya naga.

Ha nkabo ké ne ké santse ké na le ditlogô, nkabo ké ne ka **ba nna moragô.**

Kwala temana é gapê mme ó tthalosê Mahumôpolêlô otlhe á á kwadilweng ka ditlhaka tse di sekameng ka mafoko á gago.

2. (a) Kwala Bontsi ba mafoko á:—

pelo. lephutshe. lonaô. serôbê. molôra. naga.

(b) Kwala mafoko á potsô 2 (a) ka Ngôtlafatsô.

(c) Kwala Matshwana-tlhalosô á mafoko á:—
bollô. botsididi. tlala. kgora. kgolo.

3. Feleletsa mebolêlô é ka mafoko á á tshwanetseng:—

(a) Naga é ntshofetse, é re: “ ..... ”

(b) Mmê ó takile ntlo é ntse é re: “ ..... ”

(c) Letlapa le rile: “ ..... ” mo bodibeng.

(d) Ó jelê nama á le nosi á é ré: “ ..... ”

(e) Ó sele á tshaba á re: “ ..... ”

(f) Bana didimalang le reng: “ ..... ”

- (g) Ba ne ba tshuba bojang gwa nne gwa re: “ ..... .”
- (h) Rè tсамaya mo motlhabeng, dinao dia re: “ ..... .”
- (i) Gó ne gó le motshegare ó mogolo gó ntse gó re:
“ ..... .”
- (j) Ramošé ó tsene mo mosimeng wa re: “ ..... .”

4. Kwala temana é é fa tlase gapê mme ó kwalê mafoko á á sekameng ka Setswana sa nnete:—

Ba fitlhile teng gó sa le **furugu**; fêla é re ka gore gó ne gó sé yo ó **montaga** mo gó bôna bá **sokotse** thata bá sena yo ó ka ba **hêlêpang**; ba be ba fetsa **llata** thata ka **diagteremeta**.

5. Tlhalosa Mahumô-polêlô á á latêlang á:—

- (a) É tsêyê seditse.
- (b) Gò êpêla selêpê.
- (c) Bá keledi tsa mathe.
- (d) Gò ôma nkô.
- (e) Gò ikodisa dibe.

KGAOLÔ YA 31

1. Bopa Madiri-bana á Ledire lengwe le lengwe la á á latêlang á:—

Dira jaana: Rêma: rêmêla, — remisa, — rêmâna, —
rêmêga, — ithêma, — rêmaka.

phutha. supa. tlhaba. mena. fisa.

2. (i) Kwala sé sé tlogetsweng mo mebolelong ye:—

(a) Mogatsa maloma'go ké .....

(b) Mogatsa rakgadiago ké .....

(c) Mogatsa mmaneago ké .....

(d) Mogoloa rraago ké .....

(e) Monna' rraago ké .....

- (ii) Dira metlhala ka mafoko á:—

setswerere. sebody. moudu. lofêtlhô. sešeše.

3. Kwala metlhala é ka Ngôtlafatsô; jaana:—

Ngwanyana ó jêla mo sejanenyaneng.

(a) Tshwene é itumêlla phepheng.

(b) Monna ó rwele selêpê.

(c) Mosetsana ó tshotsê kika le motshe.

(d) Tshimo ya etsho é medile mabêlê.

(e) Setlhako sé sé ka lekana leoto la ngwana.

4. Supa ka gò dira mebolêlô ha lefoko lengwe le lengwe le na le ditlhalosô di le pedi:—

letsatsi. mabêlê. fitlha. molemô. thaba.

5. Lenanêo la ditlhôgô tse ó ka kwalang ka tsôna dipolêlô ké le:—

- (a) Mariga.
- (b) Selemô.
- (c) Kgomo.
- (d) Segokgo.
- (e) Diruiwa tsa etsho.
- (f) Ditlhomamisô.
- (g) Moletlo wa lenyalô.
- (h) Tirô ya mosimane kwa sakeng.
- (i) Letsatsi la phadisanô ya meôpêlô.
- (j) Letlhabula le monate.

KGAOLÔ YA 32

1. Ha mongwe, tsala, mmê kgôtsa rrê á nna kgakala le wêna mme ó eletsa gò bua le êna; ka galê ó tshwanetse gò kwala lokwalô.

Ha ó kwala lokwalô ò tshwanetse gò kwala leina la felô. fa ó nnang teng k.g.r. "Address" le letsatsi, kgwedi le ngwaga yo ó kwalang mo gó ôna, k.g.r. 'date' jaana:—

(a) Dikaô ké tsé:

Bodibe Tribal School,
P.O. Bedwang,
via Warmbaths.
la 28 Moranang, 1949.

gongwe:—

P.O. Box 3376,
Pretoria.
la 9 Phukwe, 1910.

gongwe:—

Molote Public School,
P.O. Box 24,
Boons.
la 15 Diphlane, 1939.

- (b) Moragô ó kwala mafoko á tumedisô k.g.r. "Salutation" — jaana:—

Dikaô ké tsé:

Tsala ye é ratêgang,

gongwe:—

Rrê yo ó ratêgang,

gongwe:—

Mor. L. Dire yo ó tlotlêgang,

- (c) Ha jaanong ó feditse 'address' le 'salutation', ó ka simolla lokwalô lwa gago:—

Ká galê ó kgaoganyê lekwalô la gago ka ditemana kafa dikgang tsa gago di ikgaoganyang ká teng, jaana:—

Tsala ye é ratêgang,

Kè itumeletse dikgang tsa lokwalô lwa gago .....

.....

Itse ha dikolo .....

.....

Kè solofêla .....

.....

BoLeswene ba gò dumedisa thata.

- (d) Dikgang tsa gago di fedile, ò ka kaya gore lokwalô lo tswa gó mang k.g.r. "conclusion".

jaana:—

Ká ditumedisô,

Ké nna,

Raleswatlha Setumô.

gongwe:—

Madumê gó botlhe,
Ngwana wa gago,
Moemise.

gongwe:—

Dumedisa Seleka le Mothulwe,
Tsala ya gago,
Obed Mfikoe.

gongwe:—

Ká ditumedisô,
Wa gago ka boikokobetso,
Levy Moepi.

- (e) Jaanong lokwalô le ka tsenngwa mo kgetsaneng ya teng k.g.r. "envelope" mme wa supa gore le ya gó mang, kwa kae.

Sekaô ké sé:—

2d.

2d.

Mor. Johannes Mabitse,
P.O. Box 1033,
Klerksdorp.

gongwe:—

	2d.
	2d.
<p>Moh. Sinah Lebêthwane, Quaggaslaagte Tribal School, P.O. Box 90, Ventersdorp.</p>	

2. Dikwalô-sekaô ké tsé:—

Legonyane Public School,
P.O. Jericho,
via Brits.

La 14 Mopitlwe, 1940.

Malebo yo ó ratêgang,

Erile malôba ha ré kgaogana kà gò solofetsa lokwalô,
jaanong kè ntse ké lebaditswe ké letlhabula la kwano.
O intshwarêle molekane.

Kè gó itsisitse malôba gore kajeno kè mo mophatong
wa boraro. Ai! gó monate tôta.

Rè na le morutisi ó moša, Mor. Phefô. Rê rutwa ké
êne dikôpêlô le dipina. Ga twe ó tswa kwa Ditsôbôtla.

Rè setse ré ithuta dikôpêlô tsa phadisanô. Kajeno kè tsene mo setlhopeng sa ba bagolo. Ga twe rè ya gò phadi-sana kwa Tlhabane le kwa Tshwane.

Mmamoipei ó kae, à ó santse á tsêna sekolo? Kè utlwile gò thwe ó mo mophatong wa botlhano mme ó rata go tlogêla sekolo. À ko lo mo gakolleng thata á ise à timele.

Dumedisa boSenthatheng le boMosidi.

Ké nna,

Tsala ya gago,

Serufe Maithibeng.

Moshabetsana Tribal School,

P.O. Box 14,

Kimberley.

La 17 Seâtêbosigo, 1950.

Ntatê yo ó ratêgang,

Dikolo tsa rona di tlaa tswalwa ka kgwedi é é tlang ya Phukwe.

Malatsing ano re tshwere tau ka mangana ka gore rè ipaakanyetsa tthatlhobô ya mariga.

Nakô ya rona ya gò ikhutsa e tlaa nna é é tellenyana ka jalo kè kopa ntatê gore à ntumêllê gò ya gò bôna boma-lomê Diratsagae kwa Bodibe.

Kè ne ké setse ké kopile mmê; fêla mmê ó rile ké kwallê ntatê. Kè solofêla gore rrê ó tlaa nthefolêla leêtô leo.

Mmê le bonkgonne ba dumedisa thata.

Ké nna wa gago,

Yo ó ratêgang,

Seditse.

3. Ditlhôgô tsa dikwalô ké tsé:—

- (a) Monnao ó tlhagetswe ké kotsi kwa sekolong gó tshamekwa; kwalla mmaago yo ó kwa Gauteng ó mo anêgêlê ka ga kotsi é.
- (b) Kwalla tsala ya gago, ó é itsisê ha ó ne ó laleditswe kwa lenyalong lengwe mme ó be ó é tlôtlêlê tse ó di boneng teng.
- (c) Gà ó mo gae, kwalla mmaago mme ó mo tlôtlêlê ka ga tirô ye ó é dirang.
- (d) Kwalla mogoloô yo ó kwa Sekgoeng, ó mo itsisê ka ga nakô ya Ditlhômamisô ó be ó mo kopê gore á gò rêkêlê diaparô.
- (e) Kwalla rraago ó mmolêlê tsotlhe ka moo mollô ó sentseng ntlo ya eno ka teng.
- (f) Tsala nngwe ya gago é à nyalwa/nyala. É gó kwaletse gò gó kopa gore ó nne tlhasi/motshwari/moetsana ya/wa gagwê. Mo arabê ó dumêlê kgôtsa ó ganê. Ge ó gana bolêla mabaka á gago.
- (g) Ó ne ó se teng ó ile kgonnye mme magodu á thuba ntlo ya eno á le utswetsa. Itsise bagolo ba gago ka lekwalô ka ga tiragalô é.
- (h) Sekolo sa eno sé tswa kwa Botlhatlhelong ba diphôlôgôlô. Kwalla tsala ya gago ó é tlôtlêlê ka ga leêtô la lona.

Mabôkô mangwe á Bakwêna le Bakgatla ké á:—

LEBÔKÔ LA BAKWENA BA MOGÔPA

1.

Kwena é ntsho ya Modiana á Tau —
'Fifi la Mokwena;
Ya re ha é tlhôlla Maimane
É tswe é eme ka maroô khwiting;
Kgagarapa ya mangana.

2.

Tlhasedi kwa Mmametlhase,
É tshasetse metse ya batho,
É tshasetse ya boRamphôsôkwane á Matebele;
Ka bosigo, ka mantobontobo —
Baratani ba santse ba letse.

3.

Ngwetsé ya tswa é tshotsê lekgabe:
Ba re: "Ò tshabang ó ntse ó le mogatsa mogale,
Ó ntse ó le mogatsa Sekokometse-tсібogong."

4.

Kwena é tsene le kgomo seferong —
É tsene le kgomo bodibeng botsho.
Beng kgomo bá okaoka bodiba,
Bá kgetla modubu le mogokare,
Bá bônêga bodiba bo bo tseneng kgomo;
Bá be bá tseye 'thêbê bà hulare,
Bá ya gò bôna 'kgomo dingwe di kae.

5.

Gá sutlha tshwana!
Gá sutlha thamagana!
É ntse é le 'kgomo tsa bogadi.

LEBÔKÔ LA BA' KUNGWANE-A-LEROLE

1.

Ké bana bá Kungwane-a-Lerole,
Bana bá Motlampane-a-Serota,
Bá mosêsê moimêla batho,
Matlhalerwa á mathonetedi,
Marutla phala é sepela;
Magadimana ntweng, ha baa ja gà bá gadimane.

2.

Bana bá lemati la Modiegi-a-Tshwane,
Ké bana bá noka ye kgolo ya Odi —
Baa' boRanyama-a-kgotleng.

3.

Sefolo! fologa thabeng,
Kwa tlase ò tingwa maina;
Ò tingwa ké Mma-Modisa le Seokgwane,
Seokgwane le Phaladi bana bá MmaKungwane.

LEBÔKÔ LA BA' CHENGWE

1.

Ké bana bá Mmamadi-a-Ntsêbê,
Bana bá Marôtsê matala á 'pholo —
Tsé bá reng marôtsê matala á kwa Motlhôsane,
Ké bana ba Segagaripa sa mogoma.

2.

Ké ba-tlôla mafura á motlôwane —
Bá ba sekeng bá à tlôla balabaneng.
Ké bana bá Mmamoletsane mosesanyane —
Tlhôka mofolledi.

3.

Rè barwa' kgomo é tsala motšileng —
Motlhana ó sale ó jewa ké magokobu,
Ó jewa ké dibata tsa naga.

LEBÔKÔ LA BAROLONG

1.

Nna kwa etsho kwa MmaKômane-a-Letshere,
Rea eketsanya.
Wá gapa tshumu, kè gapê tshungwana,
Di ye gò tshwana ka mmala sakeng.

2.

Nnaare, ha lo riana à lo kile la mo tsala —
Yo ó tshwanang le yò?
Bá MmaKômane-a-Letshêrê bá mo tsetse.

3.

À suwe! Ké morwa mênô masweu —
Ga ké tshegise masutlha;
Kè tshêga le Mmatshêtsê gò tshwanne;
É be ké tshege le Mmamotingwa-a-Sethaga,
Yo ó ka reng serope sa mpsa ya lekêkê.

4.

Nna kwa etsho kwa MmaKômane-a-Letshere,
Rè ôla molôra ká ditshêlô,
Gà sé molôra ké ditshêlô.

5.

Bá MmaKômane ha bá tsoga ba tsaya dikgamêlô,
Bá ye go gama dikgomo.
Mosimane ha á gama kgomo,
Ó tsêna kafa tlase ga kgomo à é game.
Agee, Tlou!

LEBÔKÔ LA BARASOGO

1.

Phuduhudu khunwana, photi kôtswana —
Dilô tse nkabo di nna 'saka lengwe,
Nkabo di gamêlwa kgosi mafši.

2.

Ntlhotlhoreng tlhôngô kè matlakala,
Kè marothodi kè mabala á kgaka,
Kè mabala á boSebalabolokwane.

3.

Nna rrê ó ntshwaetse é 'tsêbê dintlha,
Bomalomê bá ne bá re bá è tsaya
Kà gana, nna motho yo motsho,
Kà gana kà bá kà rothisa keledi;
Kà re: "À kgomo é e yê gó rêka kanono,
É re di gapiwa é di samanêlê."

4.

Ké Motshasa, ké mogakatsa mmala,
Yo gó tweng nôga ya noka ye kgolo,
Yo gó tweng ó kile à tlhasêla Bankgwenyana,
Ya re Bakgatla à bà tsoetsa phefô.
Ngwana 'Lekone à tshaba —
À tshaba ká 'tlhako di le seatleng.

KEY TO GRAMMATICAL TERMINOLOGY USED

English Terminology:	Setswana Equivalent:
Synonyms	Mathusi, Manyalani, Matshwanatlhalosong.
Idiomatic Expressions ...	Mahumô-palêlô, Dikai.
Diminutives	Ngôtlafatsô, Bonnyane.
Antonyms	Malebagani.
Passive Voice	Mokgwa wa Bodirêlwa.
Active Voice	Mokgwa wa Bodirwa.
Negative	Tatolô, Kganelso.
Feminine Gender	Bosadi, Bonamagadi.
Masculine Gender	Bonna, Botona.
Plural	Bontsi.
Singular	Bongwe.
Derivatives	Madiribana.
Verbs	Madiri.
Adverbs	Matlhalosi.
Clauses	Dithabê.
Nouns	Maselô, Maina.
Adjectives	Matlhaodi.
Prepositions	Matlama.
Indirect Speech	Puô ye e Potologang.
Diacritics	Mekgêlê, Dikuane.
Composition	Polêlô.
Sentence	Mmolêlô, Motlhala, Polêlwana.
i.e.	k.g.r. = ka go re.